

CONSIDERAȚII DIACRONICE ASUPRA RELAȚIEI DE SINONIMIE

DIACHRONIC CONSIDERATIONS UPON THE SYNONYMIC RELATION

(Abstract)

The present contribution points out a particular aspect of the analysable synonymy, *i.e.* the synonymy of those lexical units between which a diachronic relation is established. This kind of synonyms is included in the recent researches under the name of „parasynonyms”, beside the diastratic, diatopic and diaphasic lexical variations. The reviewed examples gave us the opportunity to present the various stages of the language evolution, the mechanisms of the lexical enrichment and refining, the reasons for which certain synonymic categories have become obsolete, etc.

Cuvinte-cheie: sinonimie analizabilă, derivate, analogie, diacronie, parasinonime.

Key-words: analysable synonymy, derivatives words, analogy, diachronie, parasynonyms.

1. Considerăm sinonime lexicale analizabile cuvintele cu același sens și cu o structură formală sau formă internă transparentă. În discuția de față, vom avea în vedere o categorie particulară de asemenea sinonime, respectiv acelea care fac parte din aceeași familie lexico-etimologică (Moroianu 2013: 64-69). Prin definiție, intră în categoria cuvintelor analizabile creațiile interne de diverse tipuri, cuvintele moștenite și împrumuturile transparente din punct de vedere formal. O categorie specială de cuvinte analizabile este reprezentată de calcurile lexicale de structură morfematică, în variatele lor forme de manifestare. Spre deosebire de analogia implicită (involuntară), realizabilă mai ales la nivel oral, popular, curent etc. în cazul cuvintelor moștenite sau al împrumuturilor analizabile, în ceea ce privește calcurile se exercită o analogie explicită sau voluntară, bazată pe o anume intenție a vorbitorilor în genere instruiți. Existența conștiinței unei motivații formale a cuvintelor analizabile

este probată, în primul rând, de realizarea unor creații analogice care evidențiază și valorifică tocmai componentele morfematice, reale sau potențiale, ale unei baze lexicale.

2. Sinonimia lexicală este, alături de antonimie, o relație primordial semantică. Ea presupune, în sens restrâns și ideal, identitatea de sens între două cuvinte care exprimă aceeași noțiune într-o situație concretă de comunicare și care pot fi, în consecință, folosite unul în locul celuilalt, fără vreo modificare sau nuanțare de ordin semantic. În sens larg și real, sunt sinonime lexicale cuvintele identice sau apropiate ca sens și care exprimă aceeași noțiune inclusiv atunci când sunt neglijate eventuale restricții de ordin cronologic, spațial, pragmatic sau stilistic. Plecând de la premisa mai generoasă a existenței unui anumit nivel cultural al vorbitorilor, pot fi considerate, în ultimă instanță, sinonime nu doar cuvintele care sunt folosite la același nivel de limbă, ci și cuvinte care aparțin unor niveluri diferite, dar care sunt cunoscute și întrebuințate, în cunoștință de cauză, în același context, fără ca sensul mesajului să se schimbe. Din variate motive, unele dintre sinonimele care coexistau la un moment dat în limbă au devenit, treptat, învechite și au ieșit din uz, fiind astăzi consemnate în dicționare, folosite, cu scop estetic, în opere literare, existând, în stare latentă, în memoria sau conștiința vorbitorilor instruiți, capabili oricând să le activeze într-un context actual¹. Cuvintele nu dispar dintr-o dată, mai ales atunci când prezintă o motivație internă, când se pot raporta unul la celălalt, când se supun unor tipare analogice etc.

3. Marca diastratică „înv.” pe care o avem în vedere este dată după dicționarele consultate (DLR, DEX, DEXI și MDN), uneori dublată de mărcile „rar” sau „în dicționarele din trecut”. În ceea ce ne privește, considerăm „învechite” următoarele categorii de unități lexicale analizabile: a) cuvintele moștenite și derivatele de la acestea care nu se mai folosesc astăzi decât, eventual, rar și izolat; b) împrumuturile vechi (populare sau regionale) și derivatele de la acestea. Caracterul învechit al cuvintelor este, din punctul de vedere al componentei lexicale la care ne referim, de luat în considerare la nivel formal (de cele mai multe ori) și, mai rar, la nivel semantic. Considerarea în dicționare ca „învechit” a unui cuvânt sau a unuia sau mai multor sensuri ale acestuia este relativă, pentru că, din perspectiva bagajului sau competenței sinonimice a unui vorbitor instruit și, în consecință, stăpân al propriilor sale opțiuni lingvistice, această delimitare temporală nu este o restricție insurmontabilă: cuvintele cu același sens se cheamă unele pe altele, se

¹ Relația de sinonimie este un fenomen complex discutat încă din antichitatea greacă și cunoaște multiple interpretări și clasificări. Despre parasinonimie, în care se includ, de regulă, „variațiile” diacronice, diatopice, diastratice și diafazice, vezi o prezentare sintetică la Rodríguez-Piñero Alcalá 2004: 105-121.

influențează reciproc, se suprapun unele cu altele în momentul vorbirii, constituie alegeri asumate contextual, cu conștiința distanțelor și, în același timp, a asemănărilor dintre ele.

4. Am trecut în revistă exemple de sinonime analizabile, majoritatea derivate, care aparțin categoriilor lexico-gramaticale cu sens lexical (substantive, adjective și adverbe²). În interiorul fiecărei clase gramaticale, am avut în vedere modalitățile de pătrundere în limbă și de construcție internă sau mixtă a sinonimelor, punând pe primă poziție forma curentă și, secundar, sinonimul învechit. Am trecut în note de subsol atât exemplele care ies din tiparul etimologic propus discuției, dar care fac parte din aceeași familie lexico-etimologică, cât și situațiile particulare sau ezitante. Am grupat în subclase exemplele similare care fac parte din clase mai generale, acestea din urmă clasificabile după criteriile morfologice, flexionare și etimologice.

5. SUBSTANTIVE DE ACELAȘI GEN

5.1. **Substantive feminine.** În interiorul genului feminin, o primă clasă de sinonime substantivale cu un component actual și unul (considerat) învechit este, din punctul de vedere al etimologiei, alcătuită din **formații interne și împrumuturi**, la rândul ei divizabilă în două subclase.

5.1.1. O primă subclasă de sinonime feminine analizabile cuprinde **derivatele abstracte în -re** de la baze verbale: „faptul de a ... și (de regulă) rezultatul lui” și **corespondentele împrumutate sau construcțiile interne analogice în -ție/-țiune**: *abdicare* și (înv.) *abdicațiune* (din fr. *abdication*), *abolire* și (înv.) *abolițiune* (din fr. *abolition*, lat. *abolitio*, -onis), *accentuare* și (înv.) *accentuație* (din fr. *accentuation*, it. *accentuazione*, germ. *Akzentuation*), *aprobare* și (înv., rar) *aprobație* (din lat. *approbatio*, germ. *Approbation*, fr. *approbation*), *apropriere* și (înv., rar) *apropriație* (din fr. *appropriation*), *declinare* și (înv.) *declinație* (din fr. *déclination*, lat. *declinatio*, it. *declinazione*), *decolorare* și (înv.) *decolorație* (din fr. *décoloration*), *decrepitate* „rupere a cristalelor din cauza dilatării lor inegale la creșterea bruscă a temperaturii” și (înv., rar) *decrepitație* (din fr. *décrépitation*), *defalcare* și (înv.) *defalcație* (din fr. *défalcation*), *defăimare* și (înv.) *defăimație* (din fr. *diffamation*, lat. *diffamatio*)³, *deflorare* și (înv.) *deflorație* (din fr. *défloration*, lat. *defloratio*), *defraudare* și (înv., rar) *defraudație* (din germ. *Defraudation*), *degradare* și (înv.) *degradație* (din fr. *dégradation*), *deificare* și (înv.) *deificație*

² Corpusul propus spre analiză este alcătuit din cuvinte extrase din dicționarele citate, până la litera E inclusiv. Am lăsat pentru o eventuală analiză ulterioară verbele analizabile, care cunosc, de altfel, o prezentare detaliată la Vasiliu 1989.

³ Vezi și sinonimele învechite *defaimă* s.f. (regres. din *defăima*), *defăimăciune* s.f. (din *defăima* + -ăciune) și *defăimătură* s.f. (din *defăima* + -ătură).

(din fr. *déification*, lat. *deificatio*)⁴, *deliberare* și (înv.) *deliberație* (din fr. *délibération*, lat. *deliberatio*, it. *deliberazione*), *delimitare* și (înv.) *delimitație* (din fr. *délimitation*), *deliniare* și (înv.) *deliniație* (din fr. *délinéation*, lat. *delineatio*, după *linie*), *demagnetizare* și (înv.) *demagnetizație* (din fr. *démagnétisation*), *demonetizare* și (înv., rar) *demonetizație* (din fr. *démonétisation*), *denegare* și (înv.) *denegație* (din fr. *dénégation*), *denigrare* și (înv., rar) *denigrațiune* (din lat. *denigratio*, *-onis*), *denunțare* și (înv.) *denunțiație* (din lat. *denuntiatio*)⁵, *deportare* și (înv.) *deportație* (din fr. *déportation*), *depravare* și (înv.) *depravație* (din fr. *dépravation*, lat. *depravatio*), *descifrare* și (înv., rar) *descifrație* (din *descifra* + *-ție*), *descriere* și (înv., astăzi rar) *descripție* (din lat. *descriptio*, *-onis*, fr. *description*), *desezare* și (înv., astăzi rar) *desezație* (din *deseza* + *-ție*), *destitui* și (înv.) *destituțiune* (din fr. *destitution*, lat. *destitutio*, *-onis*), *deteriorare* și (înv., rar) *deteriorație* (din fr. *détérioration*, lat. *deterioratio*, *-onis*), *determinare* și (înv.) *determinație* (din lat. *determinatio*, *-onis*, fr. *détermination*), *detestare* și (în dicționarele din trecut) *detestație* (din fr. *détestation*), *detractare* și (înv.) *detractație* (din lat. *detrectatio*, *-onis*, infl. de *detracta*, *detractor*, *detractiune*)⁶, *devastare* și (astăzi rar) *devastație* (din fr. *dévastation*, lat. *devastatio*, *-onis*), *dezasociere* și (înv., rar) *dezasociațiune* (din fr. *désassociation*), *dezduplicare* și (înv., rar) *dezduplicațiune* (din *dezduplica* + *-țiune*), *dezertare* și (înv.) *dezertație* (din *dezerta* + *-ție*)⁷, *dezinfectare*, (înv., rar) *dezinfectație* (din *dezinfecta* + *-ație*) și *dezinfecție* (din fr. *désinfection*), *disecare* și (înv.) *disecație* (din it. *dissecazione*)⁸, *disperare* și (înv.) *disperație* (din lat. *desperatio*, *-onis*)⁹, *divulgare* și (înv.) *divulgație* (din fr. *divulgation*), *elucidare* și (înv., rar) *elucidație* (din *elucida* + *-ație*, cf. fr. *éluclidation*), *enunțare* și (înv.) *enunțiațiune* (din lat. *enuntiatio*, *-onis*, fr. *énonciation*), *exportare* și (înv.) *exportație* (din fr. *exportation*)¹⁰ etc.

⁴ Vezi și corespondentul sinonimic *zeificare* s.f., explicat în dicționare din *zeifica* + *-re*, având însă ca model posibil ambele etimoane externe, a căror structură morfematică a fost româniată.

⁵ Vezi și *denunț* s.n. „semnalarea către o autoritate a comiterii unei infracțiuni; denunțare, delațiune” (regres. din *denunța*), cu sinonimele interne învechite și rare *denunțiarură* s.f. (din *denunția* + *-tură*) și *denunțiemânt* s.n. (din *denunția* + *-mânt*).

⁶ Din aceeași familie etimologică face parte și sinonimul, de asemenea învechit, *detractiune* s.f. (din lat. *detractio*, *-onis*, fr. *détraction*).

⁷ Vezi și *dezertiune* s.f. (livr.) „dezertare” (din lat. *desertio*, *-onis*, fr. *désertion*).

⁸ Vezi și *disecție* s.f. „deschidere chirurgicală a unui organism, separând diferitele lui componente pentru a le studia structura sau vătămurile cauzate de o boală” (din fr. *dissection*, lat. *dissectio*, *-onis*).

⁹ Vezi și *disperanță* s.f. (înv.) „disperare, deznădăjduire” (din it. *disperanza*).

¹⁰ Vezi și *export* s.n. „faptul de a exporta, exportare” (din germ. *Export*).

Dintre exemplele citate mai sus, a căror corespondență istorică este aproape obligatorie la nivelul împrumuturilor moderne latino-romanice, se observă, fără rezerve, caracterul învechit al substantivelor în *-ație/-ațiune*, împrumuturi sau, mai rar, creații analogice, prin comparație cu abstractele în *-re*, formații interne regulate. Coexistența lor este reală cel puțin prin faptul că împrumuturile substantivale în *-ație/-ațiune* au pătruns în limbă împreună cu corespondentele lor verbale, deci înainte ca derivatele în *-re* să se fi construit de la acestea din urmă. De altfel, unele dintre derivatele în *-re* reprezintă calchiera unor etimoane externe analizabile, dintre care cele mai numeroase sunt din franceză (în *-ion*), vezi *abnegare* (după fr. *abnégation*), *abrazare* (după fr. *abrasion*), *industrializare* (după fr. *industrialisation*), *inseminare* (după fr. *insémination*) etc. Calitatea de sinonime a dubletelor în *-ție/-țiune* și în *-re* este confirmată, pe de o parte, de prezentarea istorică a sensurilor acestora în dicționarul academic al limbii române și, pe de altă parte, în cele mai multe dintre dicționarele curente de sinonime, dintre care este de citat, în primul rând, *Dicționarul de sinonime* al lui Mircea și Luiza Seche, apărut în 1982 și punct de referință pentru alte întreprinderi similare. Nu există rezerve particulare privitoare la statutul lor de cuvinte diferite, sinonime imperfecte din cauza „nerespectării” criteriului temporal (totuși, circulația în aceeași perioadă a fost reală cel puțin în momentul următor pătrunderii în limbă a împrumuturilor). Împrumuturile în *-ție/-țiune* au caracter cult, au pătruns și au fost folosite la început în mediile cultivate (relativ restrânse), constituiau, prin însăși natura lor, subiecte de dezbateră (și de critică) în epocă în privința modalităților de adaptare, prezentau oscilații formale etc., în vreme ce derivatele în *-re* urmau modelul moștenit, vechi și popular, fără dificultăți formale, erau simțite, în ciuda caracterului neologic al bazei, ca aparținând structural limbii române etc. Unele dintre exemplele din categoria discutată sunt considerate în DLR ca fiind, din punctul de vedere al limbii actuale, ambele învechite și rare [vezi *denaturalizare* (înv., rar) „anulare a drepturilor câștigate prin naturalizare” (din *denaturaliza* + *-re*) și *denaturalizație* (înv., rar) „denaturalizare” (din fr. *dénaturalisation*)], deși primul component al dubletului sinonimic apare relativ des atestat pe Internet în contexte de tipul *denaturalizarea artei*, *denaturalizare generală a vieții sociale*, *egalitatea presupune denaturalizare*, *denaturalizare/sacrificare prin rusificare*, *denaturalizare, adică retragerea cetățeniei*, *ordine de deportare și denaturalizare* etc. Mai rar întâlnite, cel puțin în corpusul aflat la dispoziție, sunt derivatele abstracte de la baze verbale moștenite care au un corespondent neologic sinonimic în *-ație/-iție*, vezi, spre exemplu, *dormire* s.f. (din *dormi* + *-re*) și *dormiție* s.f. (înv., rar) „dormire” (din lat. *dormitio*, *-onis*) [+ *dormit* s.n.]. Numeroase dintre exemplele citate mai sus au sinonime abstracte obținute, prin conversiune, din supin (vezi *abdicat* s.n., *aprobat* s.n., *decolorat* s.n., *defalcat* s.n., *deflorat* s.n., *degradat* s.n., *deliberat* s.n., *delimitat* s.n.,

demagnetizat s.n., *denigrat* s.n., *descifrat* s.n., *descriș* s.n., *desecat* s.n., *deteriorat* s.n., *detestat* s.n., *dezertat* s.n., *dezinfecat* s.n., *diseecat* s.n., *elucidat* s.n., *exportat* s.n. etc.), ceea ce arată rezistența și vitalitatea acestui tipar morfoderivativ.

5.1.2. O a doua subclasă de sinonime feminine, mai mult sau mai puțin omogenă din punct de vedere morfematic, cuprinde diverse exemple de perechi analizabile din categoria **împrumut/creație internă sau mixtă**, altele decât perechea *-re/-ție*. Aici se încadrează exemple de tipul: *actriță* „artistă în piese de teatru sau în filme” (din fr. *actrice*) și (înv.) *actoriță* (din *actor* + *-iță*), *auditoare* „cea care audiază un curs, o conferință, un concert etc.” (din *auditor*) și (înv.) *auditrice* (din fr. *auditrice*, it. *auditrice*), *confrerie* „asociație constituită în scopuri religioase sau caritabile” (din fr. *confrérie*) și (înv.) *confrăție* (din *con-* + *frăție*, după fr. *confrérie*), *cruditate* „însușirea de a fi crud, barbar” [+ (concr.: la pl.) „fructe, legume proaspete, verdețuri”] (din fr. *crudité*), *cruzime* „atitudine, faptă crudă” (din *crud* + *-ime*) și (înv.) *cruzie* (din *crud* + *-ie*), *delicatețe* „însușire a ceea ce este delicat” (din it. *delicatezza*, fr. *délicatesse*) și (înv., rar) *delicație* (din *delicat* + *-ie*), *dentiție* „totalitatea dinților mamiferelor” [+ „formare și apariție a dinților; modul în care sunt așezați dinții în gură; dantură”] (din fr. *dentition*, lat. *dentitio*, *-onis*) și (înv., rar) *dințime* (din pl. *dinți* + *-ime*)¹¹, *donatoare* „persoană care face o donație” (din *donator*) și (înv.) *donatrice* (din fr. *donatrice*, lat. *donatrix*, *-icis*), *ducesă* „soția ducelui; femeie care conduce un ducat” (din *duce* + *-esă*, după fr. *duchesse*) și (înv., rar) *duciță* (din *duce* + *-iță*) etc.

În privința exemplurilor de mai sus, nu există reguli speciale pentru menținerea sau ieșirea lor din uz. Rămân actuale, în general, împrumuturile care au un sprijin analogic mai pronunțat (vezi *actriță* vs. *actoriță*, *delicatețe* vs. *delicație*, *auditoare*, *donatoare* etc.) și care aparțin unui anumit nivel sociocultural (vezi *confrerie* vs. *confrăție*, *dentiție*, *dantură* vs. *dințime*, *ducesă* vs. *duciță*, *semilună* vs. *demilună* etc.). Ies din uz, de regulă, cuvintele refăcute, prin etimologie populară, la nivel popular sau dialectal, împrumuturile cu sufixe care nu au sprijin intern analogic (vezi *auditrice*, *donatrice* etc.), calcurile care românizează excesiv etimoane aparținând, de asemenea, unui anumit nivel cultural (vezi *dințime* vs. *dentiție*, *confrăție* vs. *confrerie* etc.). Rămân, în genere, la nivel curent derivatele cu un corp fonetic mai amplu (*cruzime*) în dauna celor cu un corp fonetic mai restrâns (*cruzie*) și a împrumuturilor ambigue din punct de vedere semantic (*cruditate*). În unele cazuri, cuvintele considerate învechite în DLR cunosc o repunere în circulație, dublată, eventual, de o reevaluare semantică după modele externe (vezi, spre exemplu, *expectativă* „atitudine, stare de așteptare a unui moment favorabil” (din fr. *expectative*), (rar) *expectație* (din fr. *expectation*, lat. *ex[s]pectatio*) și (înv.) *expectanță* (din *expect[ant]* + *-anță* și/sau din engl. *expectancy*), ceea ce înseamnă că doar sensul principal și general

al cuvântului este învechit, el fiind folosit, relativ des în limba actuală, cu sensuri specializate (în economie, în medicină, în pedagogie etc.), corespunzătoare engl. *expectancy* „cantitatea medie care poate fi câștigată pentru fiecare unitate riscată sau, mai simplu, profitul tipic pentru o tranzacție” (www. fxtrader.ro, 4 decembrie 2007): „**expectanța** este probabilitatea subiectivă sau ipoteza implicită ori explicită privind apariția unui rezultat, voluntar sau nu, ca urmare a unui anume comportament...” (art. *Rolul expectanțelor în dezvoltarea personalității elevilor*, <http://psiholog.proeducation.md/profi/2.html>). În alte cazuri, mai rare, împrumuturile au pierdut teren în favoarea calcurilor sau creațiilor interne, vezi *demilună* (din fr. *demi-lune*) și *semilună* (după fr. *demi-lune*), cel de-al doilea diversificându-și sfera semantică: „jumătatea luminată a discului Lunii; (parte a unui) obiect în formă de semilună; semn simbolic al islamismului; (fig.) Imperiul Otoman; mahomedanismul”. La fel, *deitate* (din it. *deità*, *deitate*) este considerat lexicografic, pe bună dreptate, învechit și rar, în vreme ce *zeitate* „divinitate păgână” (din *zeu* + *-itate*, după *divinitate*) este astăzi termenul curent.

5.1.3. O altă clasă de substantive feminine este alcătuită, din aceeași perspectivă etimologică, din **împrumuturi analizabile** care fac parte din aceeași familie lexico-etimologică sau, în sens mai larg, etimologică: *debilitate* „stare de slăbire a organismului, slăbiciune” (din fr. *débilité*, lat. *debilitas*) și (în v., rar) *deboleță* (din it. *debolezza*), *defavoare* „discreditare, dizgrație” (din fr. *défaveur*) și (în v., rar) *disfavoare* (din it. *disfavore*)¹², *defensă* „apărare, sprijin la adresa cuiva” (din fr. *défense*) și (lat. în v.) *defensie* (din lat. *defensio*, *-onis*), *difidență* (livr.) „neîncredere” (din lat. *diffidentia*) și (în v., livr.) *defiență* (din fr. *défiance*), *enumerare* „enumerare; figură de stil constând în însușirea tuturor argumentelor, faptelor etc. privitoare la aceeași împrejurare sau temă; parte a unui discurs care precedă perorația și în care autorul recapitulează toate dovezile cuprinse în argumentație” (din fr. *énumération*, lat. *enumeratio*)¹³ și (în v., rar) *denumerare* (din lat. *denumeratio*), *dermatologie* „ramură a medicinei care studiază pielea și bolile ei” (din fr. *dermatologie*) și (în v.) *dermologie* (din ngr. *δερμολογία*), *diafragmatită* „inflamație a diafragmei” (din fr. *diaphragmatite*) și (în v.) *diafragmită* (din ngr. *διαφραγμίτις*), *diplomație* „activitate desfășurată de un stat prin reprezentanții săi peste graniță, în vederea realizării obiectivelor politicii sale externe; diplomatică; abilitate” (din fr. *diplomatie*, it. *diplomazia*) și (astăzi rar) *diplomatică* (din fr. *diplomatique*, cu sensul modificat după *diplomat* s.m., *diplomatic* adj. etc.), *ebrietate* „stare

¹¹ Vezi și *dantură* s.f. „totalitatea dinților unei persoane” (din fr. *denture*).

¹² În DLR, *disfavoare* este considerată variantă etimologică și este discutată s.v. *defavoare*. În consecință, marca diacronică ne aparține.

¹³ Vezi și *enumerare* s.f. (din *enumera* + *-re*).

de beție” (din fr. *ébriété*, lat. *ebrietas*, *-atis*) și (lat. înv.) *ebriozitate* (din lat. *ebriositas*, *-atis*) etc.

Din exemplele citate, au rămas în uz împrumuturile care au susținere analogică internă (spre ex. *debilitate*, cf. *debil*, *debilita*; *enumerație*, cf. *enumera*, *enumerare* etc.), cele care provin din franceză și/sau latină, comparativ cu cele din italiană sau neogreacă (vezi *debilitate*, *defavoare*, *dermatologie*, *diafragmatită* etc.), cele care respectă modelul latin clasic, confirmat la nivel romanic (*ebriotate* vs. *ebriozitate*), cele care au o poziție forte, formală și semantică, în limba de origine (*diplomație* vs. *diplomatică*). Fenomenul eliminării treptate a împrumuturilor din neogreacă, spre exemplu, în favoarea împrumuturilor latino-romanice din aceeași familie etimologică este caracteristic etapei de tranziție spre epoca modernă, odată cu schimbarea și modernizarea instituțiilor sociopolitice, ale culturii românești în general¹⁴.

5.2. Substantive masculine. Ca și în cazul substantivelor feminine, vom trece în revistă exemple de substantive masculine analizabile grupate din punctul de vedere al modalităților de pătrundere sau de creare în română, cu punerea pe primă poziție a cuvântului actual și în poziție secundă a sinonimului învechit.

5.2.1. O primă subcategorie este alcătuită din **împrumuturi și creații interne sau mixte**, cele mai multe de tip derivativ: *defensor* „apărător” (din fr. *défenseur*, lat. *defensor*)¹⁵ și (în., rar) *defenzitor* (din *defenzie* [= *defensie*] + *-tor*), *defraudator* „persoană care defraudează; delapidator” (din *defrauda* + *-tor*) și (în., rar) *defraudant* (din germ. *Defraudant*), *denunțator* „persoană care denunță” (din *denunța* + *-ător*, după fr. *dénonciateur*) și (în., rar) *denunț[i]ant* (din germ. *Denunziant*), *dezertor* „persoană care dezertează” (din lat. *desertor*, fr. *déserteur*)¹⁶ și (ambele învechite, rare, derivate din *dezerta*) *dezertat* și *dezertatoriu*, *egiptean*, „locuitor al Egiptului” (din *Egipt* + *-ean*) și (în., rar) *eghipteanin* s.m. (din slavon. *egiptĕninŭ*), (în., astăzi livr.) *egiptian* (din fr. *égyptien*, germ. *Egyptienne*), *epigramist* „autor de epigrame” (din *epigramă* + *-ist*, cf. it. *epigrammista*) și (în.) *epigramatist* (din fr.

¹⁴ Pentru numeroase exemple în acest sens (*aftonomie*, *alfavita*, *aligorie*, *antihrisis*, *ateizmos*, *avtocrat*, *catihsis*, *dactilos*, *depoziton*, *dimocrație*, *ecatombă*, *eclipsis*, *egoizmos*, *energhie*, *entusiasmos*, *epohi*, *finix*, *haractir* etc.), vezi Gálđi 1939: 135-266. Deși suntem de acord cu tratarea, prin convenție asumată de către autori, a acestor cuvinte ca variante etimologice învechite, ele reprezintă din punct de vedere lexicologic, cel puțin prin argumentul etimologiei directe, unități lexicale diferite față de corespondentele lor actuale, sinonime etimologice. Cel puțin teoretic, ele au circulat o perioadă în concurență cu împrumuturile latino-romanice cu același sens, fiind, treptat, scoase din uz de către acestea.

¹⁵ Rarisim, aproape inexistent în româna actuală, fiind înlocuit cu *apărător* s.m.

¹⁶ Vezi și *dezertir* (din rus. *dezepmup*), considerat variantă în DLR s.v.

épigrammatiste), *etimolog* „specialist în etimologie” (din ngr. *ἐτυμολόγος*, lat. *etymologos*, germ. *Etymologe*), *etimologist* (din fr. *étymologiste*) și (înv., rar) *etimologic*₂ (din *etimologic*₁), *numitor* „termen al unei fracții, sub linia de fracție, indicând în câte părți a fost împărțit întregul” (din *numi* + *-tor*) și (înv.) *denominator* (din lat. *denominator*, fr. *dénominateur*) etc.

Tendențele de menținere a unuia dintre componentele perechilor de mai sus sunt, în genere, aceleași cu cele remarcate la subgrupa similară a femininelor: rămân în uz împrumuturile sau creațiile interne care au susținere analogică, un corp fonetic mai scurt și, obligatoriu, ferit de interpretări sau ambiguități formale și semantice etc. O situație particulară presupune slavonismul *eghipteanin*: prezența lui, de altfel rară, în slavona bisericească face valabilă relația de sinonimie exclusiv la nivelul, teoretic și ideal, al limbii, și nu la nivelul, cel puțin posibil, dacă nu real, al vorbirii. Dacă *egiptean* și *egiptian* reprezintă un dublet sinonimic real în sensul că ele au circulat, o perioadă, în concurență, din care concurență a rămas în uz un singur câștigător, *eghipteanin* nu este în această situație, rămânând izolat cronologic și stilistic. Nu există nicio exclusivitate a succesului unuia dintre sinonime din punctul de vedere al etimologiei, având „drept de cetate”, cu argumentele prezentate mai sus, atât derivatele, cât și împrumuturile analizabile.

5.2.2. O a doua subcategorie de substantive masculine este alcătuită din **împrumuturi analizabile**: *comandant* „persoană care comandă o unitate militară, un vas, o garnizoană etc.” (din fr. *commandant*) și (înv.) *comandir* s.m. (din rus. *командир*), *compozitor* „cel care compune lucrări muzicale” (din fr. *compositeur*) și (înv.) *componist* (din germ. *Komponist*), *danez*₁ „persoană care face parte din populația de bază a Danemaricii sau este originară din Danemarca” (din it. *danese*) și (înv.) *dan* (sg. refăcut din pl. *dani* < lat. *Dani*), *depozitar* „persoană căreia i se lasă ceva spre păstrare” (din fr. *dépositaire*) și (înv., rar) *depozitor* (din fr. *dépositeur*), *dermatolog* s.m. „specialist în dermatologie” (din fr. *dermatologue*) și (înv., rar) *dermolog* (din ngr. *δερμολόγος*), *dietetician* „specialist în dietetică” (din fr. *diététicien*) și (înv., rar) *dietetist* (din fr. *diététiste*), *diplomat* „persoană care se ocupă cu diplomația; care are arta diplomației” [+ s.n. „tip de prăjitură”, adj. „diplomatic,”] (din fr. *diplomate*) și (înv., rar) *diplomatic*₁ s.m. [+ adj. (înv.) „diplomaticesc”] (din *diplomatic*₂ adj. sau din fr. [*agent*] *diplomatique*), *dramaturg* „autor de piese de teatru” (din fr. *dramaturge*) și (înv.) *dramatist* s.m. (din fr. *dramatiste*), *erpetolog* „specialist în erpetologie” (din it. *erpetologo*) și franțuzismele, rare și învechite, *erpetograf* (din fr. *éropétographe*) și *erpetologist* (din fr. *éropétologiste*), *esenian* „membru al unei secte, la vechii evrei (...), caracterizată prin comunitatea bunurilor, ascetism, pacifism și practicarea divinației” (din fr. *essénien*) și (înv., astăzi rar) *esen* (refăcut din pl. *eseni*, din lat. *Esseni*), *etiopian*₁ „persoană care face parte din populația de bază a Etiopiei sau este

originară de acolo” (din fr. *Éthiopien*) și, ambele învechite, *etiop* (din slavon. *etiop*) și *etioplean* (din slavon. *jetioplëninū*) etc.

Se confirmă, și aici, stabilitatea împrumuturilor analizabile din franceză (vezi *comandant*, *compozitor*, *esenian*, *etiopian* etc.) și ușor încadrabile în clase analogice, comparativ cu împrumuturile din alte limbi (rusă, germană, neogreacă). Atunci când ambele împrumuturi provin din aceeași limbă, se respectă, de regulă, statutul diacronic și diastratic al etimoanelor (spre ex., fr. *dépositeur* este considerat învechit și rar în franceză, statut care caracterizează și rom. *depozitor*; fr. *diététiste* se folosește mai degrabă în Canada decât în Franța; fr. *dramatiste* era considerat «peu usité» deja în Littré [1872-1877]) etc. Rămân, de asemenea, viabile împrumuturile a căror structură formală nu este interpretabilă: spre exemplu, menținerea lui *dermatolog* este sprijinită, pe de o parte, de *dermatologie* și, pe de altă parte, de dubletele similare: *hematolog/hematologie*, *hepatolog/hepatologie*, *patolog/patologie*, *reumatolog/ reumatologie*, *stomatolog/stomatologie* etc., împreună cu compusele lor; *diplomat* evită complicațiile omonimice și semantice ale corespondentului *diplomatic* etc.

5.3. Substantive neutre. Clasificarea și subclasificarea neutrelor va respecta criteriile propuse în cazul femininelor și masculinelor, cu precizarea că, cel puțin în corpusul aflat la dispoziție, nu am găsit la fel de multe exemple. Altfel, la **împrumuturi și creații interne/mixte** se încadrează perechea *epiciclu* „mic cerc aparent descris de un astru în timp ce centrul său descrie el însuși un alt cerc mult mai mare (deferent)” (din fr. *épicycle*, ngr. *ἐπίκυκλος*) și (înv., rar) *epicerc* (din *epi-* + *cerc*), iar la **împrumuturile analizabile** sunt de menționat *delir* „tulburare patologică a conștiinței, manifestată prin aiurări, halucinații etc.; (fig.) exaltare, entuziasm excesiv” (din fr. *délire*, lat. *delirium*) și (înv., rar) *delirament* (din lat. *deliramentum*)¹⁷, *eclectism* „denumire a unor școli, concepții sau teorii filozofice constituite prin unirea, într-un sistem coerent, a unor teze ce aparțin mai multor sisteme, doctrine, puncte de vedere” (din fr. *éclectisme*) și (înv.) *eclecticism* (din germ. *Eklektizismus*), *jurnal* „caiet de însemnări zilnice (intime, de călătorie, de vacanță etc.)” (din fr. *journal*) și (lat. înv.) *diariu* (din lat. *diarium*), *patrulater* „poligon cu patru laturi” [+ adj. „care are forma unui poligon cu patru laturi”]¹⁸ (din lat. *quadrilaterus*, fr. *quadrilatère*, după *patru*)¹⁹ și (înv.) *cadrilater* (din lat. *quadrilaterus*, fr. *quadrilatère*), *semiton* (muz.) „interval de o jumătate de ton; cel mai mic interval în gama diatonică” [+ „nuață de culoare intermediară care face trecerea, în pictură și în artele decorative, de

¹⁷ Și *delirare* s.f. „faptul de a delira și rezultatul lui; delir” (din *delira* + *-re*).

¹⁸ Pentru adjectiv, vezi sinonimul *cvadrilateral*, -ă adj. „(mat.) cu patru laturi; (p. ext.) pe patru părți” (din fr. *quadrilatéral*).

¹⁹ În mod convențional, am inclus adaptările prin românizare în categoria împrumuturilor, deși ele pot fi considerate forme particulare de calc lingvistic.

la un ton închis la unul deschis al aceleiași culori”] (din fr. *semi-ton*) și (muz., înv., rar) *demiton* (din fr. *demi-ton*) etc.

6. SUBSTANTIVE DE GENURI DIFERITE

Așa cum era de așteptat, ținând cont de particularitățile flexionare ale limbii române, cele mai multe exemple aparțin categoriei alcătuite dintr-un component feminin și altul neutru.

6.1. Dintre **împrumuturile analizabile sinonimice**, sunt de citat următoarele exemple: *contagiune* s.f. „contaminare; (fig.) influență dăunătoare (asupra unui grup de oameni)” (din fr. *contagion*, lat. *contagio*, *-onis*) și (în v.) *contagiu* s.n. (din lat. *contagium*), *destin* s.n. „predestinare, soartă” (din fr. *destin*) și (în v.) *destinată* s.f. (din fr. *destinée*), *electricitate* s.f. „una dintre proprietățile fizice fundamentale ale materiei, care se manifestă prin ansamblul fenomenelor legate de apariția, de mișcarea și de interacțiunea corpurilor purtătoare de sarcină electrică” (din fr. *électricité*, germ. *Elektrizität*, cf. it. *elettricità*), (în v.) *electrism* s.n. (din ngr. *ἤλεκτρισμός*, fr. *électrisme*) și (în v.) *electru* s.n. (din ngr. *ἤλεκτρον*) etc.

6.2. În subcategoria **împrumut/creație internă** se includ *degajare* s.f. „răspândire de diferite emanații” [+ „eliberare de o sarcină; descongestionare, deblocare; trimitere a mingii departe de poarta proprie...”] (din *degaja* + *-re*) și *degajament* s.n. (în v.) „degajare” [+ „vestibul, anticameră; spațiu pentru depozitarea decorurilor, a recuzitei”] (din fr. *dégagement*), *deplasare* s.f. „mișcare în spațiu, mergere, mers” [+ „alunecare, dislocare”] (din *deplasa* + *-re*) și (în v., rar) *deplasament* s.n. „deplasare” [+ (mar.) „greutatea volumului de apă dislocat de carena unei nave, egală cu masa totală a navei”] (din fr. *déplacement*), *despotism* s.n. „conducere arbitrară, absolutism, tiranie” (din fr. *despotisme*) și (în v.) *despoție* s.f. (din *despot* + *-ie*), *devotament* s.n. „abnegație, devoțiune, devotare, devotațiune” (din fr. *dévouement*, după *devota*), *devoțiune* s.f. „devotament” [+ „cucernicie, evlavie”] (din fr. *dévotion*, lat. *devotio*, *-onis*), *devotare* s.f. (în v., azi rar) „devotament” (din *devota* + *-re*) și *devotațiune* s.f. (în v.) „devotament” (din lat. *devotatio*, *-onis*), *diaconie* s.f. „calitatea, rangul de diacon; timpul cât cineva exercită această funcție” (din *diacon* + *-ie*) și (în v.) *diaconat* s.n. (din lat. *diaconatus*, fr. *diaconat*), *dictatură* s.f. „regim politic instaurat de un dictator; demnitate de dictator” (din lat. *dictatura*, fr. *dictature*) și, ambele învechite și rare, *dictatorat* s.n. (din *dictator* + *-at*) și *dictatorie* s.f. „dictatură” (din *dictator* + *-ie*), *direcție* s.f. „organ de conducere al unei întreprinderi, instituții, organizații etc.”²⁰ (din lat. *directio*, *-onis*, fr. *direction*) și, toate trei învechite, rare, *directorat* s.n. „direcție; funcția de director, directorie” (din fr. *directorat*)²¹, *directorie* s.f.

²⁰ Cu acest sens, astăzi se folosește varianta *direcțiune* s.f., vezi DOOM s.v.

²¹ Pentru sensul de „consiliu de cinci persoane care a guvernat Franța între 1795 și 1799” al lui *directorat*, vezi și sinonimul învechit *directoriu* s.n. (cf. fr. *directoire*).

„direcție; funcția de director, directorat” (din *director* + *-ie*) și *directură* s.f. „direcție” (din *direct[ție]* + *-tură* DLR sau din *direct[or]* + *-ură* CM), *dotă* s.f. „bun material dat (cu forme legale) unei fete când se mărită; zestre” (din fr. *dot*, lat. *dos, dotis*) și (înv., rar) *dotariu* s.n. (din *dotă* + *-ariu*), *dubiu* s.n. „îndoială, neîncredere, nesiguranță” (din lat. *dubium*) și (înv., rar) *dubiozitate* s.f. (din *dubios* + *-itate*) etc.

Pentru ambele subcategorii, comentariile sunt următoarele: au rămas, în limba de astăzi, indiferent de gen, împrumuturile romanice în dauna latinismelor și a neogrecismelor, creațiile analogice în defavoarea împrumuturilor analizabile, dar fără o susținere analogică importantă, împrumuturile monosemantice mai degrabă decât cele polisemantice, împrumuturile mai scurte mai degrabă decât creațiile derivatice mai lungi, cuvântul radical, împrumutat primul, fără probleme formale și semantice, comparativ cu o creație derivativă cu rațiuni exclusiv analogice, eventual prețioasă etc. Multe dintre sinonimele prezentate sunt, inclusiv din punct de vedere componential, parțiale, având comune numai unele sensuri.

7. ADJECTIVE

7.1. O primă categorie este alcătuită din sinonime adjectivale analizabile, dintre care componentul împrumutat este radical (real sau aparent analizabil) și celălalt sau celelalte este/sunt creații interne (derivate), prin definiție analizabile. O clasă distinctă este formată din serii adjectivale care presupun existența unui „derivat” cu sufixul adjectival *-icesc*, astăzi învechit, construit pe baza mai vechiului *-esc* în procesul adaptării adjectivelor grecești în *-ικός* și a celor latinești în *-icus*²². Caracterul particular al exemplurilor care urmează este dat de perspectiva de abordare a pătrunderii sau formării lor în limbă.

Unele dintre adjectivalele în *-icesc* sunt clar derivate în română și își explică existența prin evitarea unor eventuale omonimii morfologice sau prin analogie. Din această subcategorie fac parte exemple de tipul *contabil*, *-ă* „referitor la contabilitate” (din it. *contabile*, fr. *comptable*) și (înv.) *contabilicesc*, *-ească* (din *contabil* + *-icesc*), *danez*, *-ă* „care aparține Danemarckii sau populației ei; privitor la Danemarca sau la populația ei” (din it. *danese*) și (înv., rar) *danicesc*, *-ească* (din *dan* + *-icesc*)²³, *decanal*, *-ă* „referitor la decanat” (din fr. *décanal*) și (înv., rar) *decanicesc*, *-ească* (din *decan* + *-icesc*)²⁴, *diagonal*, *-ă* „care unește două vârfuri neconsecutive...” (din lat. *diagonalis*, *-e*, fr. *diagonal*) și (înv., rar) *diagonalicesc*, *-ească* (din *diagonal* + *-icesc*)²⁵, *englez*, *-ă* „care aparține Angliei; originar din Anglia; caracteristic Angliei; englezesc”

²² Despre sufixul *-(ic)esc*, vezi Ursu 2004: 319-320.

²³ Vezi și sinonimele interne învechite *danic*, *-ă* (din *dan* + *-ic*) și *dănesc*, *-ească* adj. (din *dan* + *-esc*).

²⁴ Vezi și *decanic*, *-ă* adj. (înv., rar), id. (din *decan* + *-ic*).

²⁵ Vezi și *diagonalic*, *-ă* adj. (înv., rar), id. (din *diagonal* + *-ic*).

(din ngr. *ἐγγλέζος*, it. *inglese*; cf. fr. *anglais*), *englezesc*, *-ească* (din *englez* + *-esc*) și (înv.) *anglicesc*, *-ească* (din *Anglia* + *-icesc*), *episcopal*, *-ă* „care ține de episcop sau de episcopie, privitor la episcop sau la episcopie” (din lat. *episcopalis*, *-e*, fr. *épiscopal*) și (înv., rar) *episcopicesc*, *-ească* (din *episcop* + *-icesc* DLR sau din ngr. *ἐπισκοπικός*, cu echivalarea sufixului CM)²⁶ etc. În cazul împrumuturilor adjectivale (semi)analizabile cu sufixul *-ic*, perechile lor sinonimice în *-(ic)esc* sunt adaptări analogice ale acelorași etimoane externe, după modelul derivatelor în *-icesc*: *didactic*, *-ă* „care aparține învățământului, legat de învățământ” (din fr. *didactique*) și (înv., rar) *didacticesc*, *-ească* (din fr. *didactique*, adaptat după derivatele în *-icesc*), *diplomatic*, *-ă* „referitor la diplomație sau la diplomați” (din fr. *diplomatique*) și (înv.) *diplomaticesc*, *-ească* (din fr. *diplomatique*, adaptat după adj. în *-icesc*), *economic*, *-ă* „care se referă la economie; specific economiei” (din lat. *oeconomicus*, *-a*, *-um*, ngr. *οικονομικός*, fr. *économique*) și (înv.) *economicesc*, *-ească* (din lat. *oeconomicus*, *-a*, *-um*, ngr. *οικονομικός*, fr. *économique*, adaptat după derivatele în *-icesc*)²⁷, *elvetic*, *-ă* „elvețian₂” (din fr. *helvétique*, it. *elvetico*) și (înv.) *elveticesc*, *-ească* (din fr. *helvétique*, it. *elvetico*, adaptate după adj. în *-icesc*)²⁸, *enigmatic*, *-ă* „care constituie sau care ascunde o enigmă” (din fr. *énigmatique*, lat. *aenigmaticus*, ngr. *αἰνιγματικός*) și (înv.) *enigmaticesc*, *-ească* (din fr. *énigmatique*, lat. *aenigmaticus*, ngr. *αἰνιγματικός*, adaptate după adj. în *-icesc*), *eroic*, *-ă* „care se referă la eroi; care se remarcă prin calități excepționale; (despre opere) care evocă faptele unui erou” (din lat. *heroicus*, *-a*, *-um*, it. *eroico*, fr. *héroïque*, germ. *heroisch*) și (înv.) *eroicesc*, *-ească* (din lat. *heroicus*, *-a*, *-um*, it. *eroico*, fr. *héroïque*, germ. *heroisch*, ngr. *ἥρωϊκός*, adaptate după adj. în *-icesc*), *erotic*, *-ă* „care aparține dragostei” (din ngr. *ἐρωτικός*, fr. *érotique*, lat. *eroticus*, *-a*, *-um*, ger. *erotisch*) și (înv.) *eroticesc*, *-ească* (din ngr. *ἐρωτικός*, fr. *érotique*, lat. *eroticus*, *-a*, *-um*, ger. *erotisch*, adaptate după adj. în *-icesc*), *etimologic*, *-ă* „care ține de etimologie, care se referă la etimologie” (din ngr. *ἐτυμολογικός*, lat. *etymologicus*, *-a*, *-um*, germ. *etymologisch*, fr. *étymologique*) și (înv.) *etimologicesc*, *-ească* (din ngr. *ἐτυμολογικός*, lat. *etymologicus*, *-a*, *-um*, germ. *etymologisch*, fr. *étymologique*, adaptate după adjectivele în *-icesc*)²⁹ etc.

Au rezistat, în urma concurenței dintre ele, împrumuturile analizabile (reale sau potențiale) și cele neanalizabile, ieșind din uz și devenind învechite

²⁶ Vezi și sinonimele învechite *episcopesc*, *-ească* (din *episcop* + *-esc*) și *episcopice*, *-ă* (din ngr. *ἐπισκοπικός*).

²⁷ Vezi și sinonimele învechite și rare *economesc*, *-ească* (din *econom[ie]* + *-esc*) și *economistic*, *-ă* (din fr. *économistique*).

²⁸ Vezi și sinonimele *elvețian₂*, *-ă* „care aparține Elveției, privitor la Elveția” (din *Elveția* + *-ean*) și *elvețianesc*, *-ească* adj. (neobișnuit), id. (din *elvețian* + *-esc*).

²⁹ Vezi și *etimological*, *-ă* adj. (înv., rar) „etimologic₁” (din *etimologic* + *-al*).

derivatele redundante, cele mai multe adaptări analogice fără necesitate funcțională; acestea din urmă au rămas în uz mai ales atunci când corespondentul împrumutat era concurat de omonime morfologice (vezi *englez* și *englezesc*). Au mai rezistat, de asemenea, creațiile interne în fața derivatelor analogice redundante. Derivatele în *-icesc* și-au pierdut, treptat, suportul analogic și au cedat locul modelelor derivate latino-romanice, din ce în ce mai productive.

7.2. O altă subcategorie, foarte bogată, cuprinde perechi sau serii sinonimice adjectivale alcătuite din **împrumuturi analizabile și creații interne sau mixte**: *cadaveric*, -ă „cu aspect de cadavru” (din fr. *cadavérique*) și (înv.) *cadavros*, -oasă (din *cadavru* + *-os*), *confratern*, -ă „referitor la relațiile dintre confrăți” (din *con-* + *fratern*) și (franțuz. înv.) *confraternel*, -ă (din fr. *confraternel*), *dantesc*, -ă „propriu (operei și concepției) lui Dante” (din it. *dantesco*, fr. *dantesque*) și (înv.) *dantic*, -ă (din *Dante* + *-ic*), *decagonal*, -ă „(despre suprafețe) în formă de decagon; (despre corpuri geometrice) care are ca bază un decagon” (din fr. *décagonal*) și (înv., rar) *decagonic*, -ă (din *decagon* + *-ic*), *decisiv*, -ă adj. „care determină luarea unei hotărâri definitive” (din fr. *décisif*, lat. *decisivus*) și (înv.) *decizător*, -toare (din *decide* + *-ător*, după lat. *decisivus*), *declinabil*, -ă „care poate fi declinat” (din fr. *déclinable*, lat. *declinabilis*) și (înv., rar) *decliniv*, -ă adj. (din *declina* + *-iv*), *declamator*, -toare „care declamă; (peior.; despre stil, ton) pompos, bombastic” (din fr. *déclamatoire*, lat. *declamatorius*), *declamativ*, -ă (din fr. *déclamatif*) și (înv.) *declamatoric*, -ă (din *declamator* + *-ic* sau din germ. *deklamatorisch*), *decolorant*, -ă adj. „(despre substanțe) care are proprietatea de a decolora” (din fr. *décolorant*) și (înv.) *decolorator*, -toare (din *decolora* + *-tor*), *defăimant*, -ă „care defăimează” (din fr. *diffamant*, după *faimă*, *defăima*), *defăimător*, -toare (din *defăima* + *-ător*) și (înv., rar) *defăimeț*, -eață (din *defăima* + *-eț*), *deformant*, -ă „care deformează” (din fr. *déformant*) și (înv., rar) *deformativ*, -ă (din *deformat* + *-iv*), *delirant*, -ă „care delirează; (ca) de delir” (din fr. *délirant*) și (înv., rar) *deliros*, -oasă (din *delir* + *-os*), *demoniac*, -ă (livr.) „diabolic, satanic” (din fr. *démoniaque*), *demonic*, -ă (din it. *demonico*, lat. *daemonicus*) și (înv.) *demonesc*, -ească (din *demon* + *-esc*), *dermatologic*, -ă „care aparține dermatologiei, privitor la dermatologie” (din fr. *dermatologique*) și (înv., rar) *dermologic*, -ă (din *dermolog* DLR sau din *dermologie* CM), *descendent*, -ă „care coboară” (din fr. *descendant*, lat. *descendens*, -ntis), *descensiv*, -ă (livr.) (din it. *discensivo*) și (înv., rar) *descinzător*, -toare (din *descins-* + *-ător*, după lat. *descendens*), *descrescător*, -toare „care descrește” (din rad. *descresc-* + *-ător*), *descrescent*, -ă (livr.) (după fr. *décrescent*, cf. it. *decescente*) și (înv.) *descrescând*, -ă (din *descrește*, după fr. *décrescent*), *destituibil*, -ă „care poate fi destituit” (din *destitui* + *-bil*) și (înv.) *destituabil*, -ă (din fr. *destituabile*), *dezastruos*, -oasă „de proporțiile unui

dezastru” (din fr. *désastreux*) și (înv., rar) *dezastric*, -ă (din *dezastru* + *-ic*), *dezgustător*, -toare „care provoacă dezgust” (din *dezgusta* + -ător) și (înv.) *dezgustos*, -oasă (după it. *disgustoso* CM sau, mai puțin probabil, din *dez-* + *gustos* DLR), *diamantin*, -ă „care are puritatea, strălucirea, duritatea diamantului” (din fr. *diamantin*) și (înv., rar) *diamantariu*, -ie (din *diamant* + -ariu)³⁰, *dictatorial*, -ă „care ține de dictator, impus cu forța, autoritar” (din fr. *dictatorial*) și (în dicționarele din trecut) *dictatoresc*, -ească (din *dictator* + -esc), (înv.) *dictatoric*, -ă (din *dictator* + *-ic*), *diferit*, -ă „care diferă de ceva sau de cineva, deosebit, altfel decât...” (din *diferi*) și (înv.) *diferent*, -ă (din fr. *différent*, it. *differente*), *dințat*, -ă „cu dinți; crestă sau tăiat în formă de dinți; zimțat” (din pl. *dinți* + -at) și (înv.) *dentat*, -ă (din lat. *dentatus*, -a, -um, fr. *denté*), *edifiant*, -ă „care edifică” (din fr. *édifiant*), *edificant*, -ă (din *edifica* + -ant), *edificativ*, -ă (din it. *edificativo*), *edificator*, -toare (din fr. *édificateur*, it. *edificatore*) și (înv., rar) *edifiatoriu*, -ie (din *edifia* + -tor), *egiptean*, -ă „care aparține Egiptului, privitor la Egipt” (din *Egipt* + -ean), (înv., rar) *eghiptesc*, -ească (din *Eghipt* [= *Egipt*] + -esc), (înv., rar) *eghiptic*, -ă (din *Eghipt* [= *Egipt*] + *-ic*, după germ. *ägyptisch*), (înv.) *egiptenesc*, -ească (din *egiptean* + -esc) și (rar) *egiptiac*, -ă (din fr. *égyptiaque*), *electrizant*, -ă „care electrizează” (din fr. *électrisant*) și (înv.) *electrizator*, -toare (din *electriza* + -tor, cf. fr. *électriseur*), *elementar*, -ă „care nu mai poate fi descompus în alte substanțe mai simple” (din lat. *elementarius*, -a, -um, fr. *élémentaire*, it. *elementare*) și (livr., înv.) *elementic*, -ă (din *element* + *-ic*), *elizean*, -ă „care aparține elizeului” (din fr. *élyséen*) și corespondentele învechite *elizeic*, -ă (din germ. *elysäisch*), *eliseesc*, -ească (din *Eliseu* + -esc), *energic*, -ă „care are energie, care acționează cu energie” (din fr. *énergique*, it. *energico*, germ. *energisch*, lat. *energicus*) și corespondentele învechite *energhicos*, -oasă (din *energhic* + -os), *energios*, -oasă (din *energie* + -os), *eparhial*, -ă (despre adunări, sinoduri etc.) „format din reprezentanții preoților unei eparhii” (din *eparhie* + -al) și, învechite, *eparhialnic*, -ă (din *eparhie* + -alnic) și *eparhic*, -ă (din ngr. *ἐπαρχιακός*), *epicureic*, -ă „conform cu doctrina lui Epicur” (din germ. *epikureisch*), *epicureu*, -ee (din slavon. *jepicuri*, ngr. *ἐπικούρειος*, lat. *epicureus*, -a, -um), *epicurian*, -ă (din fr. *épicurien*) și (înv., rar) *epicuriesc*, -ească (din *epicuri[an]* + -esc), *epicurist*, -ă (din *Epicur* + *ist* DLR sau din *epicur[ism]* + -ist CM), *epidermic*, -ă „al epidermei; de natura epidermei” (din fr. *épidermique*) și (înv., rar) *epidermial*, -ă (din *epidermă* + -ial), *erizipelatos*, -oasă „caracteristic erizipelului” (din fr. *érysipélateux*) și, învechite, *erisipelatic*, -ă (din *erisipel* + -atic) și *erisipelos*, -oasă (din *erisipel* + -os), *eteric*, -ă „care ține de eter, privitor la eter, de eter” (din germ.

³⁰ Vezi și derivatele adjectivale rare *diamantat*, -ă (din *diamanta*), *diamantic*, -ă (din *diamant* + *-ic*) și *diamantos*, -oasă (din *diamant* + -os).

ätherisch, fr. *éthérique*), *eteral*, -ă (din *eter* + *-al*) și (înv., astăzi livr.) *eterat*, -ă (din fr. *éthéré*), (înv., astăzi livr.) *etereu*, -ee (din lat. *aethereus*, -a, -um, it. *etereo*), (înv., rar, poetic) *eterian*, -ă (din *eter* + *-ian*), (înv., rar, poetic) *eteriu*, -ie (din lat. *aetherius*, -a, -um, it. *eterio*), *etiopian*, -ă „care aparține Etiopiei și etiopienilor, originar din Etiopia” (din fr. *éthiopien*) și, învechite, *etiopic*, -ă (din ngr. *αιθιοπικός*, fr. *éthiopique*), *etiopenesc*, -ească (din *etiopian*, + *-esc*), *etiopesec*, -ească (din *etiop* + *-esc*), *etiopicesc*, -ească (din ngr. *αιθιοπικός*, adaptat după adjectivele în *-icesc*), *europelan*, -ă „care aparține Europei, privitor la Europa, caracteristic Europei” (din *Europa* + *-ean*, cf. fr. *européen*), *europelist*, -ă (din *europel[ism]* + *-ist*), *europenesc*, -ească (din *europelan* + *-esc*) și (înv.) *europesc*, -ească (din *Europa* + *-esc*), *europelu*, -ee (din ngr. *εὐρωπαϊός*, lat. *Europaeus*, -a, -um, it. *européo*), (înv.) *europaic*, -ă (din ngr. *εὐρωπαϊκός*, germ. *europäisch*), *exemplar*, -ă „care poate servi ca exemplu” (din fr. *exemplaire*, lat. *exemplaris*) și (înv., rar) *exemplarnic*, -ă (din *exemplar* + *-nic*) etc.

Din exemplele mai sus citate, au, în general, mai mare rezistență împrumuturile, cu argumentul suplimentar al unei structuri transparente formal (fonomorfematic) și semantic (vezi *cadaveric*, *dantesc*, *decagonal*, *decisiv*, *declinabil*, *decolorant*, *delirant* etc.), în defavoarea corespondentelor interne sau mixte forțat analogice, redundante sau cu sens prea general (vezi *cadavros*, *dantic*, *decagonic*, *decizător*, *decliniv*, *decolorator*, *deliros* etc.). În schimb, creațiile derivative au prioritate în fața sinonimelor împrumutate atunci când acestea din urmă nu se încadrează suficient într-o clasă analogică și nu au, în consecință, un sprijin suplimentar din interiorul limbii. Astfel, *destituibil* se sprijină pe flexiunea verbului *destitui*, care a rămas în limbă în defavoarea lui *destitua*, *descrescător* profită de familia verbului moștenit *crește* și de multiple asocieri semantice în interiorul ei, lăsând în urmă sinonimul împrumutat *descrescent*, fără acoperire analogică, *dezgustător* este raportabil direct la *dezgusta*, comparativ cu împrumutul *dezgustos* care, deși formal trimite la *dezgust*, semantic se apropie de *gust*, *gustos*; *egiptean* se încadrează perfect în clasa adjectivelor similare, omonime cu numele care arată originea, comparativ cu derivatele învechite construite de la o bază învechită *Eghipt* (=Egipt), cu derivatul redundant *egiptenesc* și cu împrumutul rar și problematic *egiptiac*; *eparhial* se sprijină pe *abațial*, *parohial* etc., *evlavios* îl are ca sprijin pe *(prea)cuvios* etc., comparativ cu *eparhic* și *eparhialnic*, respectiv cu *evlavicos* și *evlavnice* etc.

7.3. Din categoria **împrumuturilor analizabile** care aparțin clasei adjectivului fac parte, de asemenea, numeroase exemple: *difident*, -ă „neîncrezător” (din lat. *diffidens*) și (înv.) *defient*, -ă (din fr. *défiant*), *diurn*, -ă „de zi, din timpul zilei; care are loc în timpul zilei; care durează o zi” (din fr. *diurne*, lat. *diurnus*, -a) și (înv.) *diurnal*, -ă (din lat. *diurnalis*, -e, fr.

diurnal), *echilateral*, -ă (geom., despre figuri) „care are toate laturile egale” (din fr. *équilateral*, lat. *aequilateralis*) și *echilater*, -ă (înv.) (din *aequilaterus*, -a, -um, fr. *équilatère*, it. *equilatero*), *epileptic*, -ă „care suferă de epilepsie” (din lat. *epilepticus*, ngr. *ἐπιληπτικός*, fr. *épileptique*) și (înv.) *epilepticos*, -oasă (din ngr. *ἐπιληπτικός*), *eremitic*, -ă „care aparține eremiților, de eremit” (din it. *eremitico*, fr. *érémitique*) și (înv., rar) *eremitean*, -ă (din mlat. *eremitanus*, -a, -um), *eritematos*, -oasă „care ține de eritem, care se referă la eritem” (din fr. *érythémateux*) și (înv., rar) *eritematic*, -ă (din fr. *érythématique*), *eronat*, -ă „care este contrar adevărului” (din fr. *erroné*) și (înv.) *eroneu*, -ee (din lat. *erroneus*, -a, -um), (înv., rar) *eroniu*, -ie adj. (după lat. *erroneus*, -a, -um), *erotoman*, -ă „care suferă de erotomanie” (din ngr. *ἐρωτομανής*, fr. *érotomane*) și (înv., rar) *erotomaniac*, -ă (din fr. *érotomaniaque*) etc.

Se poate observa că sunt mai ușor încadrabile în sistemul derivativ al limbii împrumuturile care au un sprijin analogic mai pronunțat (*difident*, cf. *confident*, *echilateral*, cf. *lateral*, *diurn*, cf. *nocturn*, *epileptic*, cf. *diabetic*, *ftizic*, *hemofilic*, *malaric*, *paralitic*, *schizofrenic* etc., *eronat*, cf. *greșit* etc.), eventual cele prin care se evită posibile interpretări semantice defavorabile (*erotoman* vs. *erotomaniac*).

8. ADVERBE

8.1. Dintre diversele categorii de adverbe analizabile, am ales, din corpusul aflat la dispoziție, doar clasa perechilor adverb (semi)analizabil, omonim parțial cu adjectivul care îi stă la bază, și corespondentul exclusiv adverbial, cu structură redundantă, rezultat fie prin derivare progresivă de la adjectiv, fie prin derivare progresivă analogică de la adjectivul corespondent, de asemenea redundant, în -esc fie, în sfârșit, prin ambele modalități interne: *aristocratic*₂ adv. „ca aristocrației, în mod aristocratic₁” (din *aristocratic*₁) și *aristocratește* adv. (înv.) „în mod aristocratic₁” (din *aristocratic*₁ + -ește sau din *aristocraticesc*), *aritmetic*₂ adv. „în mod aritmetic₁” (din *aritmetic*₁ adj.) și *aritmicește* adv. (înv.) „aritmetic₂” (din *aritmetic*₁ + -ește sau din *aritmicesc*), *artistic*₂ adv. „cu artă, în mod artistic₁” (din *artistic*₁ adj.) și *artisticește* adv. (înv.) „artistic₂” (din *artistic*₁ + -ește), *autocratic*₂ adv. „ca un autocrat, în mod autocratic₁” (din *autocratic*₁) și *autocratește* adv. (înv.) „autocratic₂” (din *autocrat* + -icește, din *autocratic*₁ + -ește sau din *autocraticesc*), *diplomatic*₂ adv. „cu diplomație, pe cale diplomatică” (din *diplomatic*₁ adj.) și *diplomaticește* adv. (înv.) „în mod diplomatic, pe cale diplomatică” (din *diplomatic*₁ + -ește)³¹, *ermetic*₂ adv. „închis perfect, etans”

³¹ Vezi și *diplomaticamente* adv. (înv., rar) „în mod diplomatic, pe cale diplomatică” (din it. *diplomaticamente*).

(din *ermetic*₁, adj.) și *ermeticește* adv. (înv., rar) „ermetic₂” (din *ermetic*₁ + *-ește*)³², *etcetera* adv. „și alții; și așa mai departe” (din lat. *et caetera, et cetera*, it. *eccetera*) și *etceterește* adv. (înv., rar) „etcetera” (din *etcetera* + *-ește*) etc.

Din aceste dublete sinonimice au rezistat, majoritar, adverbele cu un corp fonetic mai redus, creații interne obținute prin conversiune, comparativ cu derivatele interne, *sui generis* redundante, și cu împrumuturile, la rândul lor redundante prin raportare la prezența unui adverb împrumutat (omonim cu adjectivul-bază). Circulația, altfel rară, a adverbelor derivate intern sau a împrumuturilor analizabile se poate explica, pe de o parte, prin dorința de modernizare lexicală și de apropiere de limbile de cultură europene și, pe de altă parte, prin dorința implicită de evitare a omonimiei cu adjectivul corespondent. Deși adverbele neologice în *-(ic)ește* au supraviețuit mai mult timp decât adjectivele corespondente în *-(ic)esc*, ele au ieșit, treptat, din uz, rămânând, în ultimă instanță, fără niciun suport analogic³³.

9. Concluzii. În legătură cu existența acestor sinonime, reale prin echivalență semantică și discutabile prin nonapartenența la același stadiu temporal, se pot face următoarele comentarii: ca orice fapt de limbă, sinonimia este o realitate sincronică explicabilă diacronic; interesantă la această relație semantică nu este atât latura ei „matematică”, exactă, cât, mai ales, latura ei variabilă, conflictuală, concurențială, determinată lingvistic și extralingvistic, în contexte simultane sau succesive; urmărirea acestei relații la nivelul limbii actuale arată revitalizări ale unor tipare considerate, până de curând, învechite etc. Am constatat, o dată în plus, că în materie de lexic și semantică nu există legi și nici reguli stricte de funcționare, în ciuda unor laudabile încercări recente de a le găsi și teoretiza. La nivelul fiecăruia dintre vorbitori, din concurența diverselor forme echivalente semantic iese învingătoare cea care se potrivește mai bine contextului momentan al comunicării³⁴, în vreme ce, la nivelul limbii, concurența sinonimică poate fi privită ca un indicator al funcționării mecanismelor de îmbogățire, modernizare, rafinare și diversificare lexicală.

³² Vezi și *ermeticamente* adv. (înv., rar) „ermetic₂” (din fr. *hermétiquement*, it. *ermeticamente*).

³³ Ele au avut o utilizare mai mare la sfârșitul sec. al XIX-lea și la începutul secolului următor, cunoscând o „revitalizare” stilistică în anii '50-'60 ai secolului al XX-lea. Pentru dinamica adverbelor în *-(ic)ește*, vezi, cu bibliografie, Mârzea Vasile 2012: 92-102.

³⁴ „C'est donc la circulation infinie du sens qui justifie l'intérêt de la notion de synonymie, et non pas les *structures sémantiques* de la langue” (Rey-Debove 1997: 104).

BIBLIOGRAFIE

- Bejan, Doina Marta, Oana Magdalena Cenac, Cristinel Munteanu (ed.) 2013, *Lexic comun / Lexic specializat*. Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați, Fascicula XXIV, Anul VI, Nr. 1-2 (9-10).
- DEX 1998: *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a. Conducătorii lucrării: acad. I. Coteanu și Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DEXI 2007: *Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române*, coord. științific Eugenia Dima, Chișinău, Arc-Gunivas.
- DLR 1965-2010: *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei.
- DOOM 2005: *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a doua, revăzută și adăugită, coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DSL 1982: *Dicționarul de sinonime al limbii române*, de Luiza Seche și Mircea Seche, București, Editura Academiei Române.
- Gáldi, Ladislau, 1939, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest.
- Mârzea Vasile, Carmen, 2012, *Eterogenitatea adverbului românesc: tipologie și descriere*, București, Editura Universității din București.
- MDN 2000: *Marele dicționar de neologisme*, de Florin Marcu, București, Editura Saeculum.
- Moroianu, Cristian, 2013, „Contribuția modelului adjectival moștenit la îmbogățirea și modernizarea limbii române”, în Bejan, Doina Marta, Oana Magdalena Cenac, Cristinel Munteanu (ed.), 2013: 60-83.
- Rey-Debove, Josette, 1997, „La synonymie ou les échanges des signes comme fondement de la sémantique”, în *Langages*, 31, nr. 128, p. 91-104.
- Rodríguez-Piñero Alcalá, Ana Isabel, 2004, „La parasinonimia como relación léxica”, în *Pragmalingüística*, 12, p. 105-121.
- Ursu, N.A. și Despina Ursu, 2004, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare. I. Studiu lingvistic și de istorie culturală*, Iași, Editura Cronica.

Cristian MOROIANU

Universitatea din București

Institutul de Lingvistică al Academiei Române

„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București